

УДК 349.22

Собакарь А. О.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри тактико-спеціальної підготовки,
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро

СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Статтю присвячено з'ясуванню сутності та значенню законності як невід'ємної складової правової держави. Всебічно проаналізовано стан дотримання законності в державі. Надано поняття законності, окреслено характерні риси та досліджено її правові гарантії.

Ключові слова: законність, правопорядок, забезпечення, охорона, правоохоронний орган, правова держава, режим законності, гарантії законності.

Постановка проблеми. Правова держава є складним утворенням, що характеризується забезпеченістю верховенства права, реалізацією принципу поділу влади, організацією публічного управління відповідно до нормативно-правових актів, захистом з боку державної влади прав і свобод громадян, відшкодуванням шкоди, заподіяної їм державними органами. Правова держава уособлює собою захист особистої і політичних свобод громадянина, а також помірність і пов'язаність правом усього виконання публічної влади.

Правова держава будується на засадах верховенства права в усіх сферах суспільного життя, здійснення державної влади за принципом поділу влади, взаємної відповідальності особистості й держави. При цьому забезпечення верховенства права, як одного з принципів правової держави, передбачає, насамперед, зв'язок усіх державних органів незалежно від сутності і функцій закону. Відтак, закон, будучи формою вираження права, повинен спиратися тільки на принципи права і виходити винятково з них.

У правовій державі головною метою політичної влади є втілення в життя права, його реалізація. Тому сила держави є законною лише в тому випадку, якщо вона заснована на нормах права, застосовується згідно з правом і служить праву.

Важливою складовою правового життя суспільства є законність. Саме цей соціальний і юридичний феномен об'єктивно виникає з метою впорядкування правових явищ, забезпечення стабільності і передбачуваності процесів правового регулювання. Саме

законність є таким правовим явищем, що відіграє роль найефективнішого засобу втілення в життя правових приписів. Ідейною основою законності є суворе і неухильне дотримання правових норм.

Водночас на сучасному етапі визнання верховенства права і законодавства надає проблемі законності особливої гостроти. Відсутність повної реалізації закону і порушення правових актів, правовий нігілізм громадян знижують рівень законності в країні, а відтак вимагають продовження подальших досліджень з'ясування її сутності та змісту як невід'ємного атрибуту правової держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі законності в юридичній науці приділялася значна увага. Їй присвячено праці відомих учених у різних галузях права, зокрема: Авер'янова В., Алексеева С., Андрійко О., Бауліна Ю., Васильєва А., Вітрука М., Вопленко Н., Горшенєва В., Додіна Є., Козюбри М., Колодія А., Колпакова В., Комзюка А., Копейчикова В., Костицького М., Лазарева В., Марченка М., Мурашина О., Орзіха М., Погрібною І., Погорілка В., Петришина Ю., Рабіновича П., Скакун О., Тихомирова Ю., Фрицького О. та ін. Водночас питання щодо визначення змісту законності як невід'ємної складової правової держави потребують подальшого вивчення.

Мета статті полягає у необхідності з'ясування сутності та змісту законності в умовах формування правової української держави, а також визначення характерних рис та дослідження її правових гарантій.

Виклад основного матеріалу. Отже, ключовим фактором, який найбільш яскраво характеризує діяльність держави щодо забезпечення безпеки особистості, поваги прав і свобод людини і громадянина, є законність. Вона відноситься до числа складних політичних та юридичних явищ і в суспільному житті виступає як найважливіший конституційний принцип, як метод управління суспільством, а також як необхідний елемент демократії у правовій державі.

У науковій літературі законність наділяють різною правовою сутністю та використовують для визначення різних правових явищ: методу здійснення влади, правового режиму, умови здійснення правопорядку, вимоги суворого та неухильного дотриман-

ня законів, основного принципу діяльності державних органів та посадових осіб тощо [1, с. 105–110].

Під час аналізу категорії «законність» слід передусім звернути увагу на своєрідність її положення у системі соціально-правових понять. Як зазначав Васильєв А. М., якщо розглядати категорію законність у логіко-понятійному аспекті, то слід підкреслити її своєрідність, яка полягає в тому, що вона фіксує суспільно необхідні залежності як усередині права, що розглядається з його нормативної сторони, так і між ним і практичним впливом державної волі на поведінку людей (її проявами у регульованих нормах права суспільних відносинах) і відображає ставлення до них суспільства [2, с. 171].

Сучасні вчені обстоюють думку, що законність – це такий режим державного і суспільного життя, за якого забезпечується повне й неухильне дотримання та виконання законів, підзаконних актів усіма без винятку органами держави, громадськими організаціями, посадовими особами і громадянами [3, с. 71]. Колпаков В. К., аналізуючи законність у сфері функціонування виконавчої влади, зазначає, що законність передбачає наявність законів, що виражають волю народу і відображають пізнані об'єктивні закономірності суспільного розвитку, та означає однозначне розуміння, застосування, безумовне та чітке виконання законів і заснованих на них інших правових актів усіма державними органами, посадовими особами, громадянами, громадськими формуваннями, а також усіма іншими суб'єктами суспільних відносин [4, с. 523]. Як принцип публічного управління законність передбачає, що держава здійснює свої функції правовими засобами і в правових формах. Це зумовлено, насамперед, значенням діяльності та впливу органів публічної адміністрації на всі сфери суспільних відносин, їх правом приймати на основі законів та відповідно до них нормативні та індивідуальні акти, розглядати і вирішувати справи про застосування заходів адміністративної та дисциплінарної відповідальності, тобто здійснювати так звану адміністративну юрисдикцію, з огляду на це правомірність діяльності органів публічної адміністрації є стрижнем режиму законності в державі [5, с. 348].

Децо своєрідним, але цілком виправданим, є погляд Венедиктова В. С., який розглядає поняття законності в діяльності правоохоронних структур серед іншого як режим забезпечення процесу виконання службово-трудових завдань особами рядового і начальницького складу, за якого захист і охорона прав, свобод та законних інтересів суб'єктів правовідносин відбувається винятково в допустимих законом формах та визначених ним способах, прийомах, засобах [6, с. 213].

Пошуки підходів до визначення законності радянських учених підтвердили різноманітність розуміння та тлумачення цього явища, яке, на нашу думку, слід віднести до складного політичного та юридичного феномена. У громадському житті законність виступає як найважливіший конституційний принцип, як метод державного керівництва суспільством та як необхідний елемент (режим) демократії.

Професор Александров М. Г. зазначає, що термін «законність» застосовують у двох аспектах: у широкому й вузькому. У широкому значенні під законністю розуміють дотримання всіма громадянами та організаціями законів та підзаконних актів, тобто це той спосіб поведінки, якого держава вимагає від своїх громадян. У вузькому розумінні законність виступає як принцип діяльності державного апарату щодо здійснення своїх владних функцій у суворих межах закону, пов'язаних із забезпеченням прав громадян та громадських організацій [7, с. 383].

Ця точка зору, на наш погляд, заслуговує на увагу, тому що, по-перше, автор не ставить в один ряд дотримання закону громадянами й посадовими особами (у широкому аспекті) та, по-друге, поняття законності у вузькому аспекті поширює тільки на діяльність державного апарату. Однобічність інших дослідників щодо поняття «законність» саме і сходить до того, що вони розглядають законність тільки в широкому аспекті. Так, одні автори вважають, що законність – це точне та неухильне дотримання юридичних норм усіма суб'єктами права [8, с. 363]. Інші науковці визначають законність як принцип державного та громадського життя, що виражається в точному, неухильному та одноманітному здійсненні правових норм [9, с. 369]; як режим загальнополітичного життя, що виражається в точному, суворому, неухиль-

ному здійсненні правових приписів усіма учасниками суспільних відносин (суб'єктів права) [10, с. 401].

У науковій літературі законність визначають як соціальний феномен, політичне та правове явище, режим, принцип функціонування діяльності державних та інших органів, метод державного керівництва суспільством, функція, результат нормотворчої діяльності, передумова правопорядку тощо [11]. У загальнотеоретичному розумінні законність розглядають як специфічний державно-правовий режим, за допомогою якого забезпечується загальнообов'язковість юридичних норм у суспільстві та державі, а її сутність полягає в обов'язковості виконання приписів правового характеру [12, с. 523].

Дослідженню питання щодо визначення законності приділялось багато уваги також у науковій літературі. Так, Алексєєв С. С. вирізняє три елементи законності: загальнообов'язковість права; ідея законності, яка формується у правосвідомості; законність як самостійне, відмінне від власне права, особливе явище, що існує лише тоді, коли два перших її елементи втілюються в особливому режимі суспільно-політичного життя, в елементі вимог «законності» [13, с. 188]. Скакун О. Ф. дає узагальнююче визначення законності як комплексного поняття, яке охоплює всі сторони життя права: від його ролі у створенні закону до реалізації його норм в юридичній практиці [14, с. 446]. Вітрук М. В. під законністю розуміє ідею, вимогу й систему (режим) реального виявлення права в законах держави, у самій законотворчості та в підзаконній нормотворчості [15, с. 57]. На думку Кудрявцева В. М., законність – це певний режим суспільного життя, метод державного керівництва, що полягає в організації суспільних відносин за допомогою видання й неухильного здійснення законів та інших правових актів [16, с. 4]. Комаров С. О. вважає, що законність – це вимога суспільства та держави, що полягає в точній і неухильній реалізації правових норм усіма членами суспільства [17, с. 366]. Теоретичну зацікавленість викликають такі судження, як «принцип державного та громадського життя», «здійснення правових приписів» та «суб'єкти права». Немає сумніву в тому, що законність – це один з основних принципів державного та громадського життя, тому що він закріплений у Конституції України. Водночас дискусійною

вбачається точка зору про те, що визначенням законності охоплюється дотримання (здійснення) всіх правових приписів. Однак аналіз вищезазначеного судження свідчить про те, що законодавець до поняття законності включає дотримання Конституції та законів. На думку автора, все ж таки це є доволі широкою декларативною нормою. Життя набагато різноманітніше, й посадові особи органів публічної адміністрації постійно стикаються з необхідністю виконання великої кількості нормативних та інших актів, у тому числі й індивідуальних. Пріоритет при цьому слід віддавати саме законам.

Дослідження законності неможливе без характеристики таких її елементів, завдяки яким саме й відбувається її панування в суспільстві. Мова йде про певні запоруки або гарантії законності. Серед різноманітних гарантій законності надзвичайно важливе місце посідають гарантії правові.

Існують різні погляди вчених на поняття та зміст правових гарантій режиму законності. Так, одна група дослідників (Патюлін В. А., Самощенко І. С. та ін.) наголошує на необхідності зарахування до правових гарантій законності певної сукупності нормативно-правових актів, за допомогою яких панування законності в суспільстві саме й забезпечується. Інші науковці (Мицькевич А. В., Васильєв А. М., Недбайло П. Є. та ін.) до правових гарантій законності включають як видання правозастосувальних актів, так і саму правозастосовну діяльність органів та посадових осіб щодо забезпечення режиму законності. Нарешті, третя група науковців (Дюрягін М. Я., Буденко М. І. та ін.) доходить висновку, що забезпечення режиму законності відбувається як за допомогою нормативно-правових актів, так і завдяки практичній діяльності органів державної виконавчої влади та їх посадових осіб.

Аналізуючи різні думки, зазначимо, що жодна з розглянутих позицій не суперечить іншій, а це лише різні підходи до того самого явища та всі вони однаковою мірою заслуговують на увагу. Тому можна зробити висновок про необхідність і доцільність комплексного підходу під час застосування правових гарантій забезпечення режиму законності.

На думку Стародубцева А. А., не менш важливою умовою дотримання законності є рівень духовної культури суспільства.

Законність, на думку науковця, перш ніж виникнути як соціальна реальність, має бути попередньо усвідомлена як необхідність і свідомо «задана» суб'єктам права як принцип їх діяльності. Достатньо високий рівень розвитку культури, який виявляється, зокрема, в певних правових ідеалах, принципах, уявленнях, – це необхідна ідеологічна передумова законності. Але й сама законність є своєрідним показником, індикатором культури суспільства. Найважливішим виявленням духовної культури суспільства є різні форми суспільної свідомості, з якими найтісніше змикається правосвідомість. Рівень правосвідомості позначається на стані законності, насамперед опосередковано – через законодавство, ідеологічним джерелом якого саме і є правосвідомість. Чим досконалішим є законодавство, чим точніше воно відповідає прогресивним правовим уявленням, тим сприятливішими є умови для зміцнення законності. Крім того, правосвідомість безпосередньо впливає на законність у сфері правозастосовної діяльності. Таку роль вона відіграє завдяки тому, що забезпечує: а) добровільність реалізації приписів правових норм; б) правильне з'ясування, тлумачення змісту юридичної норми; в) обрання в межах, визначених законом, найдоцільнішого варіанта поведінки; г) подолання у випадках, дозволених законом, прогалин у законодавстві. Необхідно також звернути увагу на значення формування правової психології, зокрема, прищеплення державним службовцям та громадянам почуття законності, нетерпимості до будь-яких правопорушень, впевненості в реальності прав і обов'язків, передбачених законом [18, с. 17].

Отже, не викликає заперечень трактування законності як режиму точного та неухильного виконання законів. Але цього разу постає запитання: що ж таке закон? На думку багатьох учених, під терміном «закон» розуміють усю сукупність нормативно-правових актів, у тому числі й підзаконних, що утворюють систему законодавства. Інші дослідники із законами пов'язують винятково такі нормативні акти, що мають найвищу юридичну силу. При цьому наголошують, що істинну законність обумовлює дотримання тільки так званих «правових законів», які уособлюють найвищі людські цінності.

У наш час правову основу законності становлять не тільки закони, але й підзаконні акти (або законодавство в широкому його розумінні) з тим, однак, застереженням, що вони за своїм змістом та порядком прийняття відповідають Конституції та законам [18, с. 17].

Висновки. Таким чином, сутність законності полягає в точному та неухильному дотриманні й виконанні законів і підзаконних нормативно-правових актів органами державної влади, місцевого самоврядування, їх посадовими особами, уповноваженими на те особами та громадянами. Незважаючи на велику кількість тлумачень такого багатоаспектного досліджуваного явища, всі вони в комплексі відображають сутність та зміст законності. Для законності характерними є такі основні риси, як:

– універсальність – тобто положення законів регулюють суспільні відносини незалежно від місця і часу їх виникнення;

– загальнообов'язковість – у цій рисі виявляється вища юридична сила законів, оскільки приписи норм права обов'язкові для всіх суб'єктів права, незалежно від майнового статусу, належності до державної влади тощо;

– обґрунтованість – положення законів мають об'єктивний характер, вони насправді спрямовують суспільні відносини у вигідні для суспільства напрями, коли досягається баланс інтересів людини та держави;

– наявність у державі суб'єктів забезпечення дотримання режиму законності.

Список використаних джерел

1. Мацелик Т. О. Законність як категорія адміністративного права. *Право та управління*. 2010. № 1. С. 105–110.

2. Васильев А. М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категории теории права. Москва: Юридическая литература, 1976. 264 с.

3. Забарний Г. Г., Калюжний Р. А., Шкарупа В. К. Основи держави і права: навчальний посібник. 3-тє вид., доповн. та переробл. Київ: Паливода А. В., 2002. 384 с.

4. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 544 с.

5. Андрійко О. Ф. Контроль у системі засобів забезпечення законності у державному управлінні // Адміністративне право України. Ака-

демичний курс: підручник: у 2-х т.: Т. 1. Загальна частина / ред. колегія: Авер'янов В. Б. (голова) та ін. К.: Юридична думка, 2007. 592 с.

6. Венедиктов В. С. Юридична відповідальність працівників ОВС України. Харків: Вид-во НУВС, 2003. 270 с.

7. Александров Н. Г. Теория государства и права. Москва: Юридическая литература, 1968. 640 с.

8. Теория государства и права: учебник / под ред. Марченко М. Н. Москва: МГУ, 1987. 430 с.

9. Теория государства и права: учебник / под ред. проф. Васильева А. М. Москва: Юридическая литература, 1983. 416 с.

10. Теория государства и права / под ред. Алексеева С. С. Москва: Юридическая литература, 1985. 480 с.

11. Додин Е. В. Гарантии законности административной ответственности. Киев: Знання, 1976. 48 с.

12. Колпаков В. К. Адміністративне право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 736 с.

13. Алексеев С. С. Теория права. Харьков: Изд-во БЕК, 1994. 224 с.

14. Скакун О. Ф. Теория государства и права: учебник. Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с.

15. Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. Москва: Наука, 1979. 229 с.

16. Кудрявцев В. Н. Законность: содержание и современное состояние. Москва: Юрист, 1988. 320 с.

17. Комаров С. А. Общая теория государства и права. Москва: Юрайт, 1998. 416 с.

18. Стародубцев А. А. Організаційно-правові питання діяльності інспекцій з особового складу щодо зміцнення законності і дисципліни в органах внутрішніх справ: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Харків, 1999. 173 с.

Собакарь А. О.

СУТЬ И ЗНАЧЕНИЕ ЗАКОННОСТИ В УСЛОВИЯХ ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВОВОГО УКРАИНСКОГО ГОСУДАРСТВА

Статья посвящена выяснению сущности и значения законности как неотъемлемой составляющей правового государства. Всесторонне проанализировано состояние соблюдения законности в государстве. Дано понятие законности, определены характерные черты и исследованы ее правовые гарантии.

Ключевые слова: законность, правопорядок, обеспечение, охрана, правоохранительный орган, правовое государство, режим законности, гарантии законности.

Sobakar A. O.

THE ESSENCE AND SIGNIFICANCE OF LEGALITY IN CONDITIONS OF LEGAL UKRAINIAN STATE FORMING

The article is devoted to clarifying the nature and value of law as an integral component of the legal state.

Comprehensively analyzes the state of the rule of law in the state, which is far from optimal and, therefore, requires the adoption of measures for its improvement.

This concept of legality, the characteristic features and investigate its legal guarantees. In particular, the conclusion that the essence of legality consists in the precise and strict observance and implementation of laws and subordinate normative legal acts of state authorities, local self-government, their officials, authorized persons and citizens. Despite the large number of interpretations of such a multifaceted the studied phenomenon, all of them in combination to reflect the essence and content of law.

To the rule of law is characterized by such main features: universality – that is, provisions of laws regulate social relations irrespective of time and place of their occurrence; universal validity – in this trait reflects the higher legal force of law as the regulations of the law binding on all subjects of law regardless of property status, belonging to public authority; validity – provisions of laws are objective, they actually send public relations profitable for the companies direction, when reaching the balance of interests of person and state; the presence of government entities ensure adherence to the rule of law.

Key words: *legitimacy, the rule of law, security, protection, law enforcement agency, legal state, the rule of law.*

УДК 340.115.7

Шамрук Н. Б.,

кандидат юридичних наук, викладач кафедри адміністративного,
цивільного та господарського права та процесу,
Академія Державної пенітенціарної служби, м.Чернігів

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї» ЯК ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ

Стаття присвячена дослідженню поняття «насильство в сім'ї» як правової категорії. Проаналізовано різносторонні тлумачення понять «насильство», «примус», «сила», «насильство в сім'ї», «гендерне насильство» та зроблено спробу доповнення цієї правової категорії переліком суб'єктів сімейних стосунків через призму сімейного насильства.

Ключові слова: *насильство, сила, примус, сім'я, насильство в сім'ї, жертва, подружжя, батьки, шлюб.*